

ONTOGENEZNING ILK BOSQICHLARIDA INSONNING PSIXIK RIVOJLANISHIGA XOS XUSUSIYATLAR

Navoiy davlat universiteti o'qituvchisi

Rahmonova Dilnoza

Pedagogika yo'nalishi 1-kurs talabalari

Norimboyeva Zarnigor

Shaxriddinova Farangiz

Annotatsiya: Mazkur maqolada inson psixikasining ontogenez jarayonidagi ilk bosqichlari yoritiladi. Bola psixikasi shakllanishida biologik omillar bilan bir qatorda ijtimoiy va psixologik muhitning ta'siri ham muhim ahamiyat kasb etadi. Chaqaloqlik, go'daklik va ilk bolalik davrlarida sodir bo'ladigan asosiy psixik o'zgarishlar, ularning mexanizmlari hamda bola rivojiga ta'siri chuqur tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: Ontogenez, psixik rivojlanish, bola psixologiyasi, kognitiv faoliyat, sotsial muhit, individual shakllanish.

Ontogenez, psixik rivojlanish, bola psixologiyasi, dastlabki yosh, kognitiv faoliyat, sotsial muhit, individual shakllanish. Bolaning ona qornida paydo bolgandan tugllgunga qadar boladigan o'zgarishlar homilaning prenatal ichki rivojlanishini tashkil etadi. Har bir davr ona qornida bolajak farzandning rivojlanish bosqichiga tegishli atama bilan nomlanadi. Ona qornida rivojlanish o'rtacha 38 hafta davom etadi va 3 bosqichga, ya'ni zigota bosqichi, embrion bosqichi va homila bosqichiga bolinadi. Insonning psixik rivojlanishi — bu tug'ilishdan boshlab bosqichma-bosqich shakllanadigan murakkab jarayon bo'lib, u ontogenez bilan chambarchas bog'liq. Psixologiyada bu rivojlanish biologik, psixologik va ijtimoiy omillar o'zaro ta'siri natijasida ro'y beradi.

Bola hayotining ilk yillarida shakllanadigan psixik holatlar, kelgusida shaxs sifatida to'laqonli rivojlanishi uchun poydevor bo'lib xizmat qiladi. 1. Chaqaloqlik davri (0–1 yosh) Bu davr psixik rivojlanishning sensor-motor bosqichi hisoblanadi (J. Piajening nazariyasi). Bola bu bosqichda atrof-muhitni asosan harakat va sezgi orqali anglaydi.

Muhim psixik xususiyatlar: Shartli reflekslar shakllanishi: Ovoz, yorug‘lik va harakatlarga javob berish. Emotsional reaksiya: Onaning ovozigga jilmayish, begona odamni ajratish. Tanish va notanish stimullarga farqlash qobiliyatining paydo bo‘lishi. Objekt doimiyliги tushunchasining shakllanishi (biror narsa ko‘zdan yo‘qolsa ham u mavjudligini anglash). Amaliy jihatdan, bu davrda bolaning mehr va e‘tiborga bo‘lgan ehtiyoji psixik barqarorlik uchun muhim hisoblanadi. Onalik hissi va bola bilan jismoniy aloqa bolaning xavfsizlik hissini shakllantiradi. 2. Go‘daklik davri (1–3 yosh) Bu davrda bola mustaqil harakat, nutq va ijtimoiy aloqalarni rivojlantiradi. Shuningdek: Nutqning rivojlanishi: passiv so‘z boyliги ortadi, keyinchalik aktiv nutq shakllanadi. Nutq orqali fikr bildirish va ehtiyojni ifoda etish ko‘nikmalari shakllanadi. “Men” tushunchasi paydo bo‘ladi, bola o‘zini boshqalardan ajratishni boshlaydi. Irodaviy faoliyatning ilk shakllari kuzatiladi (tanlov qilish, rad etish). Psixologik jihatdan bu davrda “inoratsiya bosqichi” – ya‘ni bola o‘z fikri, istagini mustaqil ifoda etishga intiladi. Lev Vygotskiy bu davrni “proksimal rivojlanish zonasi” deb ataydi – bola kattalar yordami bilan o‘z imkoniyatlaridan yuqori faoliyat ko‘rsatadi. 3. Ilk bolalik davri (3–6/7 yosh) Bu davrda bola fantaziya, mantiqiy tafakkur, axloqiy me‘yorlarni o‘rganadi.

Asosiy xususiyatlar: Tasavvur va xayol: Bola real va ixtiyoriy tasavvur qilishga qodir bo‘ladi. Axloqiy rivojlanish: Yaxshi-yomon tushunchalari shakllanadi. Sotsiometrik ko‘nikmalar: boshqalarni tushunish, empatiya, jamoa o‘yinlarida qatnashish. O‘yin faoliyati: ijtimoiy rollarni o‘zlashtirish (shifokor, o‘qituvchi, ona rolida o‘ynash). Erikson bu davrni "tashabbusga qarshi ayb hissi" bosqichi deb ataydi – bola faoliyat boshlashga intiladi, lekin uni to‘g‘ri yo‘naltirish zarur. Noto‘g‘ri yo‘l tutish bolaning o‘ziga ishonchini pasaytiradi. 4. Biologik va ijtimoiy omillar o‘rtasidagi uyg‘unlik. Ilk ontogenez bosqichlarida biologik yetilish (miya rivoji, reflekslar, sezgi organlari) psixik rivojlanish uchun asos bo‘lsa-da, ijtimoiy muhit, ya‘ni oila, tarbiya, muloqot — bola shaxsini to‘liq shakllantiradi. Bu jihatdan interaktiv muloqot, yaqinlik, sabr va qo‘llabquvvatlov psixik barqarorlik uchun hal qiluvchi omillardir. Yangi tug‘ilgan chaqaloqda bir nechta asosiy tug‘ma reflekslar mavjud bo‘lib, ular hayotiy muhim funksiyalarni bajarishga xizmat qiladi. Ular orqa miya va miya ustuni darajasida boshqariladi, ongli nazoratdan

mustasnodir². Quyidagi reflekslar eng muhimlari hisoblanadi So‘rish refleksi — og‘iz sohasiga tegilganida emishga harakat qiladi. Tutish refleksi (Grasp reflex) — kafiga tegilsa, qo‘lini siqib oladi. Qadam tashlash refleksi (Step reflex) — tik holatda oyoqlarni yerga tekkizilsa, yurishga o‘xshash harakatlar qiladi. Moro refleksi — baland ovoz yoki qo‘rqish paytida qo‘l-oyoqlarini cho‘zib, so‘ngra yig‘adi. Qidiruv refleksi — yonoqqa tegilganda og‘iz tomon boshini buradi. > Ushbu reflekslar chaqaloqning tashqi muhitga moslashuvi, ehtiyojlarni qondirish va asosiy psixik reaksiyalarning shakllanishida muhim rol o‘ynaydi. Taxminan 3–6 oylikda tug‘ma reflekslar sekin-asta yo‘qola boshlaydi.

Ularning o‘rnini shartli reflekslar va ongli harakatlar egallaydi. Bu o‘zgarish miya po‘stlog‘i rivojlanishining natijasidir. Masalan, bola o‘yinchoqqa intilishni ongli ravishda boshlaydi — bu motivatsion harakat bo‘lib, idrok, e‘tibor va muvofiqlashtirishni talab qiladi. Piaget nazariyasiga ko‘ra, reflekslar bolaning sensor-motor rivojlanish bosqichining boshlang‘ich asosi hisoblanadi. Reflekslar orqali bola o‘z harakatlari va ular natijalari o‘rtasidagi bog‘liqlikni o‘rganadi — bu esa aqlning shakllanishi uchun muhim. Inson psixikasining shakllanishi ontogenezning ilk bosqichlarida boshlanadi va bu jarayon bosqichma-bosqich, murakkab tizimli ravishda kechadi. Tug‘ma reflekslar, sezgi a‘zolari faoliyati, emotsional aloqalar, til va nutqning paydo bo‘lishi, shuningdek, o‘yin faoliyati bolaning ruhiy dunyosining rivojlanishida hal qiluvchi omillardandir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. G‘oziev E.G‘. *Yosh davrlari va pedagogik psixologiya*. – Toshkent: O‘qituvchi, 2010.
2. Davletshin M.G., To‘ychiyeva S. *Yosh va pedagogik psixologiya*. – Toshkent: TDPU, 2015.
3. Hasanboyeva S.X. *Bola psixologiyasi* — Toshkent: TDPU, 2020.
4. Tadjiboyeva F.O. *Bolalar va o‘smirlar psixologiyasi* — Toshkent: “Ilm ziyo”, 2017.
6. Nurmatova D.S. *Ilk yoshdagi bolalar bilan ishlash metodikasi* — Andijon: ADPI, 2021.
5. Bowlby J. *Attachment and Loss* — New York: Basic Books, 1969.